

Nagy-Britannia közel-keleti politikája 1918 és 1923 között

VARGA TÍMEA

Bevezetés – Brit érdekek a Közel-Keleten

Ha a Balkánt Európa puszkaporos hordójának szokás nevezni, akkor a Közel-Kelet minden bizonnyal nevezhető Ázsia lőporos hordójának. Éppen ezért rendkívül fontosnak tartom, hogy ennek a térségnek a múltját feltárjuk, és megkíséreljük kideríteni, milyen tényezők vezettek ahhoz a rendkívül összetett és ellentmondásokkal teli helyzethez, ami a mai napig jellemzi a térséget.

A kérdés valóban összetett, amelynek én egy aspektusára fókuszálok tanulmányomban, arra az időszakra, ami talán az első nagy válságot jelentette a térség számára: az első világháborút követő közel öt évre (1923-ig) a lausanne-i békéig bezárólag. Ez az időszak magával hozta az Oszmán Birodalom összeomlását, egy teljesen új helyzetet teremtve az itt élő népek számára. Ezen belül azt vizsgálom, hogy az ekkor még elsőrangú nagyhatalom, a világbirodalommal rendelkező Nagy-Britannia milyen érdekekkel bírt a térségben, ezen érdekei miként alakultak a háború során, illetve hogyan próbálta meg a háborút követően azokat érvényesíteni, és ez milyen következményekkel járt. Választásom azért esett a britekre, mert ők bírtak a legtöbb érdekeltséggel a Közel-Keleten, és önös érdekeik által vezérelt döntéseik nem egy közel-keleti konfliktusnak képezték az alapját a későbbiek során – elég csak a kurdokra, vagy a Sykes-Picot egyezményre gondolni.

A britek 1914 előtt úgy tekintettek az Oszmán Birodalomra, mint a Közel-Kelettől elválaszthatatlan hatalomra, amelynek egységét bármi áron meg kell őrizni annak érdekében, hogy megakadályozzák a versenyfutást annak területeiért.¹ Igyekeztek visszaszorítani az egyre növekvő német befolyást, valamint enyhíteni az Oroszország irányából érkező nyomást, és minden erejükkel megpróbálták megakadályozni a Birodalom háborúba sodródását, ami a térség komplikált érdekszféra-rendszerét veszélyeztetné. Az első világháború azonban gyökeresen megváltoztatta a brit-oszmán kapcsolatokat, valamint a britek Oszmán Birodalomhoz való hozzáállását: már nem akarták mindenáron megőrizni annak integritását.² Az oszmánok háborúba lépésekor a britek azzal a problémával kerültek szembe, hogy vagy a törökök érdekeit képviselik a szövetségeseik ellenében, vagy előállnak a saját követeléseikkel. Végül ez utóbbi mellett döntöttek, és már a háború korai szakaszában megszületett a brit érdekeket összefoglaló „*British Desiderata in Asiatic Turkey*” című dokumentum.³

A dokumentum megalkotása során több kérdés is felmerült, ami meghatározó volt a brit érdekek tekintetében. Felvetették többek között, hogy vajon a további

¹ RENTON 2007, 646.

² KENT 2005, 176.

³ KLIEMAN 1968, 237.

területszerzés erősítése, avagy gyengítése-e a brit birodalmat: nem voltak biztosak abban, hogy a megnövekedett területtel járó felelősség, és a tennivalók körének bővülése jó hatással lenne arra. Felmerült továbbá, hogy feltétlenül fel akarják-e darabolni az Oszmán Birodalmat a háború végén, illetve hogy a muszlim lakosság vajon hogyan reagálna arra, ha ez ténylegesen bekövetkezne. Végso soron azonban megállapították, hogy a britek érdekei elsősorban Európán kívül vannak, a birodalom ázsiai területein, így a Közel-Kelet rendkívül fontos számukra elsősorban India, valamint az itt található kőolaj miatt.⁴ Ezt a véleményt Lord Curzon, brit külügyminiszter is osztotta, aki szerint a keleti rendezés kritikus volt a Brit Birodalom jövőjét illetően: „Ezeknek a területeknek a sorsán, azon, hogy milyen fennhatóság alá kerülnek, illetve azon, hogy itteni érdekeinket hogyan képviseljük a békekonferencián, nem csupán a közel-keleti államok, de a Brit Birodalom keleti területeinek jövője fog múlni.”⁵ A terület helyzetét tehát minél hamarabb rendezni kell, a brit érdekeknek megfelelően.

Kis-Ázsiában és a Közel-Keleten a kezükbe kellett, hogy vegyék az irányítást: biztosítaniuk kellett az Indiába vezető útvonalat, amihez az arab országok feletti közvetett, vagy közvetlen befolyásra volt szükségük. Emellett biztosítaniuk kellett a Perzsa-öböl, a Szezei-csatorna, valamint a Dardanellák és a Boszporusz feletti brit fennhatóságot is. Ügyelniük kellett továbbá Egyiptomban szerzett pozícióik megtartására is.⁶

Tanulmányomban ezen kérdéseket igyekszem bemutatni, kiemelten kezelve a legfontosabb brit érdekeltségeket: Mezopotámia, a szorosok és Konstantinápoly, valamint Palesztina helyzetét. Emellett kitérek arra is, milyen szerepet játszott India a brit közel-keleti politika alakulásában.

Az egykori Mezopotámia – Irak és Moszul

A britek számára talán az elsődleges és legfontosabb érdekek az akkor Mezopotámiának nevezett területen voltak – ebből született meg, éppen az ő közbenjárásuknak köszönhetően a háborút követően Irak. Az új állam három korábbi oszmán vilajetből jött létre: Bagdad, Baszra és Moszul vilajetekből, mely utóbbi csak 1925-ben, a Népszövetség döntését követően lett az állam része.

Kétségtelen, hogy elsősorban stratégiai és nagyhatalmi érdekei motiválták a briteket abban, hogy megszerezzék és meg is tartsák a hatalmat Mezopotámiában.⁷ Bár a brit közvélemény megkérdőjelezte, hogy megéri-e az országnak a terület megszállása, a politikai vezetés úgy gondolta, hogy megszerzése egy hosszú távú brit jelenlét alapját képezheti a térségben, és így akár előre nem látható időre megvethetik lábukat a Közel-Keleten. Emellett bíztak abban, hogy a brit jelenlét megállítaná a déli irányú orosz előretörést, valamint véget vethetne a német terveknek, amelyek a Berlin–Bagdad

⁴ KLIEMAN 1968, 419.

⁵ Idézi: GOLDSTEIN 1987, 423.

⁶ MEDLICOTT 1940, 46.

⁷ MEDLICOTT 1940, 1.

vasútvonal kiépítésével India elérését célozták meg.⁸ Rendkívül fontos volt számukra, hogy más hatalom – legyen szó a franciákról, az oroszokról vagy a németekről – ne nyerhessen teret a térségben, sem katonai, sem gazdasági értelemben.⁹

Eredetileg elsősorban a stratégiai érdekeket tartották szem előtt, később azonban a gazdasági érdekek is előtérbe kerültek: innen ugyanis ellenőrizni tudták a kereskedelmük számára elengedhetetlenül fontos Perzsa-öböl térségét.¹⁰ Az öbölben zajló kereskedelem háború előtti adatai bizonyítják, hogy az valójában milyen fontos is volt a britek számára: 1906-ban az itt áthaladó kereskedelmi forgalom 79%-át, az itt áthaladó egyéb hajóforgalomnak pedig a 85%-át Nagy-Britannia, illetve a Brit Birodalom bonyolította le.¹¹

A háború végére az olaj fontosságát is felismerték – ezzel Moszul területe vált a központi kérdéssé.¹² Moszul az Oszmán Birodalom egy távoli, a birodalom keleti határain fekvő provinciája, amely ígéretesnek tűnő olajtartalékokkal rendelkezett. Ezt a területet – legalábbis egy jelentős részét¹³ – az 1916-ban a britek és a franciák által aláírt Sykes-Picot egyezményben Franciaországnak ígérték, a háború végére azonban a britek meggondolták magukat: úgy döntöttek, mégis igényt tartanak a területre.¹⁴ Ez annak volt köszönhető, hogy amíg korábban az elsődleges szempontot az jelentette, hogy Moszul tartomány francia fennhatóság alatt puffer-zónát képezzen a brit és az orosz területek között, a háború után ez a helyzet jelentősen megváltozott.¹⁵

A Mezopotámiában található nyersolaj értékét már jóval a 20. század előtt felfedezték, felismerve, hogy a terület jelentős olaj-tartalékokkal bír, ami hatalmas gazdasági potenciált jelent az azt birtokló állam számára.¹⁶ Nagy-Britanniában elsősorban az admirális irányából érkezett nyomás az olaj megszerzése érdekében, ahol felismerték, hogy egy esetleges következő háborúban az olaj át fogja venni a szén szerepét, így annak birtoklása fontosabb lesz, mint valaha.¹⁷ Ezt először 1918 augusztusában, Maurice Hankey, a brit háborús kabinet tanácsadója fejtette ki Lord Balfournak írt levelében, hozzátéve, hogy az *„egyetlen nagy tartalékokkal rendelkező terület, amit brit ellenőrzés alá vonhatunk, az Perzsia, valamint Mezopotámia. Így ezeknek a megszerzése, és brit fennhatóság alá helyezése elsődleges háborús célá válik.”*¹⁸

⁸ KLIEMAN 1968, 247.

⁹ ROTHWELL 1970, 277.

¹⁰ MEJCHER 1973, 83.

¹¹ KENT 2005, 171–172.

¹² KENT 2005, 178.

¹³ A Kis-Záb folyó választotta el egymástól a francia, valamint a brit területeket, így az olajban gazdag részek már a szerződés szerint is a briteket illették (FITZGERALD 1994, 723).

¹⁴ FITZGERALD 1994, 697.

¹⁵ ROTHWELL 1970, 288.

¹⁶ FITZGERALD 1994, 701.

¹⁷ ROTHWELL 1970, 287.

¹⁸ HANKEY'S LETTER TO BALFOUR 1918.

Franciaország viszonylag könnyedén lemondott Moszulról annak érdekében, hogy megszerezze a britek támogatását az európai rendezéshez, és így azt a maguk igényei szerint alakíthassák.¹⁹ A tartomány helyzetének kérdését azonban bonyolította az a tény is, hogy azt a britek fegyverrel szerezték meg, méghozzá az 1918. októberi, mudroszi fegyverszünet megkötése után foglalták el.²⁰ A törökök emiatt csak még inkább tiltakoztak a tartomány elcsatolása ellen, azt semmilyen tekintetben nem tartották jogosnak.

Lord Curzon, a lausanne-i békekonferencia brit delegációjának vezetője megkísérelt magyarázatot adni arra, miért követelik Moszult Irak számára, amelynek során igyekezett az itt található olajat elhanyagolható tényezőként feltüntetni, egy olyan kérdésnek, amellyel a britek valójában nem is foglalkoznak. Ehelyett az itt élő arab lakosság jogaira helyezte a hangsúlyt, akiknek a háború során ígéretet tettek arra, hogy nem kerülnek ismét török fennhatóság alá, hanem a nemzeti önrendelkezés elvének megfelelően saját állammal fognak bírni. Curzon arra hivatkozik, hogy a térségben mindenhol, így Moszul tartományban is az arabok vannak többségben; illetve az itt élő kurdoknak is autonómia jár, amit szerinte a törökök nem biztosítanak. Kiemelte a térség gazdasági és stratégiai jelentőségét Irak számára: kijelenti, hogy Moszul gazdasági kötődései Bagdadhoz, és nem északra, a törökök irányába vannak, valamint hogy egy itt állomásozó török hadsereg óriási katonai fenyegetést jelentene Irak számára.²¹

Utólag már nehéz megállapítani, hogy a britek mindezt csak kifogás gyanánt használták-e, és valójában csak az olaj megszerzése érdekelte őket; vagy pedig birodalmi stratégiai érdekeik, valamint Irak állam integritása mindenképpen megkövetelte részükről Moszul megtartását, és azt az olaj nélkül sem engedték volna át Törökországnak.²²

A stratégiai és gazdasági érdekek mellett ugyanakkor igyekeztek szem előtt tartani a térségben élő kisebbségek jogait is, valóban megpróbálva érvényt szerezni a nemzeti önrendelkezés elvének. Ezt a Közel-Keleten nehezítette, hogy sok különböző nép élt a térségben, és az egyes népek által lakott területek sok esetben nem voltak összefüggőek, így azokon nehezen volt kialakítható az önálló nemzetállam.²³ A határok meghúzásánál sok esetben az is kérdéses volt – és ez igaz Irakra is – hogy inkább az etnikai, vagy a gazdasági-stratégiai érdekeket részesítsék előnyben. A legnagyobb gondot Irak esetében a kurdok helyzete jelentette, akik jelenetős számban éltek az amúgy is problémás Moszul tartomány területén. A rendezés során felmerült a kérdés, hogy hozzanak-e létre egy önálló kurd államot, vagy egyszerűen csatolják a kurdok lakta területeket Irakhoz, és az államon belül részesítsék őket autonómiában.²⁴ Az önálló kurd állam

¹⁹ FITZGERALD 1994, 698.

²⁰ MEJCHER 1972, 388.

²¹ THE FAILURE AT LAUSANNE 1923, 71.

²² BECK 1981, 258.

²³ FONTANA 2010, 2.

²⁴ FONTANA 2010, 4.

létrehozásának tervét végül feladták²⁵ a törökökkel való gyorsabb békekötés reményében, és 1923-ra, a lausanne-i konferencia idejére a gazdasági-stratégiai érdekek győzedelmeskedtek az etnikai és földrajzi érvek felett minden tekintetben.²⁶

Hosszas viták után végül lemondtak arról is, hogy a területet annektálják, és a Brit Birodalom részévé tegyék; megelégedtek egy „független” Mezopotámia létrehozásával, ahol erőteljes brit befolyás érvényesül.²⁷ Ebben az irányítási formában ugyan rákényszerültek arra, hogy a helyi elitet bevonják az állam irányításába, ugyanakkor az önkormányzat kialakítása a briteknek is érdekében állt, hiszen hatalmuk fenntartása Mezopotámiában mind nagyobb és nagyobb pénzügyi terhet rótt az államra. Úgy tűnt, a terület közvetett irányítása a legmegfelelőbb opció, hiszen így fenntarthatják gazdasági és stratégiai befolyásukat, valamint biztosítani tudják a stabilitást a térségben, mégis kevesebb pénzt kellene rááldozni. Befolyásukat pedig úgy kívánták biztosítani, hogy az új állam, Irak élére egy Nagy-Britanniával mindenben együttműködő, lojális vezetőt állítanak, akit brit tanácsadókkal vesznek körül.²⁸

A szorosok és Konstantinápoly

A háború utáni rendezés egyik legnehezebben megoldható kihívásává a szorosok és Konstantinápoly helyzete vált. A britek számára kiemelkedően fontos volt a Boszporusz, a Dardanellák és Konstantinápoly helyzetének a rendezése, és abban is biztosak voltak, hogy bármiféle döntés születik ezt illetően, abba a törököknek nem lehet beleszólásuk, azt csak és kizárólag a győztes hatalmak határozhatják meg.²⁹

Nagy-Britanniának már jóval a 20. századot megelőzően is nagyon komoly érdekei fűződtek a Fekete-tengert a Földközi-tengertől elválasztó szorosokhoz, és elsősorban azok zárva tartásához. Oroszország 19. századi balkáni terjeszkedése a Fekete-tengeren keresztül a szorosok irányába nagy kihívást jelentett a britek számára, akik Franciaország 1798-as egyiptomi kalandja óta a kelet Mediterráneum vitathatatlan urai voltak. Így a világháborút megelőzően a britek legfontosabb célja az Oszmán Birodalom egyben tartása és ezzel az orosz előretörés megakadályozása volt, hogy ez által védjék legfontosabb hajózási útvonalukat India irányába.³⁰ Éppen ezért a háborút megelőzően valójában nem a szorosok szabadsága („freedom of the straits”), hanem éppen ellenkezőleg,

²⁵ Osborne és Nicolson, a Külügyminisztérium munkatársai 1921. februári memorandumukban megállapították, hogy a brit vezetés nem tud elköteleződni egyszerre az arabok és a kurdok irányába, ezért elegendő lenne, ha a kurdok Törökországon, illetve Irakon belül élveznének autonómiát. Véleményük szerint a kurdok úgy sem lennének képesek az önálló állam fenntartására (MEMORANDUM BY MR. OSBORNE AND MR. NICOLSON ON THE GRAECO-TURKISH CONFERENCE 1921).

²⁶ FONTANA 2010, 10.

²⁷ ROTHWELL 1970, 280.

²⁸ FONTANA 2010, 3.

²⁹ BUSCH 1976, 80.

³⁰ SILVERA 2000, 183.

azok lezárása („closing of the straits”) volt a britek célja. Ez, ahogyan H. G. Nicolson, a Külügyminisztérium munkatársa 1922. november 15-i memorandumában megfogalmazta, azt jelentette, hogy *„Öfelsége kormányának politikája egészen 1915-ig nem arra irányult, hogy a brit mediterrán flotta számára biztosítsa a bejutást a Fekete-tengerre (»szorosok szabadsága«), hanem arra, hogy az orosz flottát távol tartsa a Mediterráneumtól (»szorosok lezárása«)”.³¹*

Ez a hozzáállás a háború végére megváltozott, és elsődleges céljá a szorosok szabaddá tétele vált, amit a britek így interpretáltak: *„attól függetlenül, hogy Törökország háborúban áll vagy sem, a szorosokon való szabad áthaladást biztosítani kell, nem csak a kereskedelmi, hanem a hadihajók számára is. Más szóval, Törökország semmilyen körülmények között nem akadályozhatja meg a brit flotta bejutását a Fekete-tengerre.”³²* A Külügyminisztérium munkatársa a folytatásban meg is indokolja ennek szükségességét: *„Erre azért van szükség, mert egy esetleges háború során Oroszország vagy a szövetségeseink, vagy az ellenségünk lesz. Amennyiben a szövetségeseink, a kapcsolattartás biztosítása, mint azt a legutóbbi háború megmutatta, rendkívül fontos. Ha azonban az ellenségünk, a szorosok lezárása majdhogynem sebezhetetlenné tenné velünk szemben, és úgy kezelhetné a Fekete-tengert, mint egy orosz beltengert [...]”³³* Nicolson szerint a Fekete-tengerre való bejutás fontos továbbá a kelet-európai államok feletti brit befolyás biztosítása szempontjából is, hiszen a Duna torkolatánál állomásozó flotta jelentős befolyást képes szerezni a Duna-menti államokban. Így *„ha képesek vagyunk Várna, Constanza és Odessza kikötőjébe küldeni a flottánkat, a franciák bármit tehetnek ezekért az országokért pénzügyi értelemben, biztosíthatnak katonai támogatást, és folytathatnak propaganda-tevékenységet, akkor is a brit befolyás – ha nem is válik dominánssá – legalább egyenlő mértékű lesz a franciával.”³⁴*

Emellett igen fontos volt Nagy-Britannia számára a Földközi-tenger keleti vizein való hajózás és ottani pozícióik, azaz, hogy Máltától keletre egyetlen nagyhatalom se tudjon kiépíteni erődített kikötőket, mert ez veszélyeztetné a britek egyiptomi állásait, valamint a Szezei-csatornán való áthaladásukat, és ezzel az utat India felé.³⁵ Mindezen megfontolások miatt a szorosok, és ehhez kapcsolódóan Konstantinápoly kérdése elsődleges fontosságú volt a britek számára a háború utáni rendezés során.

Nagy-Britannia számára a legnagyobb problémát a szorosok helyzetének rendezése jelentette: nem akarták, hogy az egy erős, esetlegesen ellenséges hatalom kezébe kerüljön, ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy egyedül nem képesek birtokolni, illetve ellenőrzést gyakorolni felettük. Erre három megoldási lehetőség kínálkozott: egy amerikai mandátum; az, ha egy kisebb hatalom kezébe

³¹ MEMORANDUM BY MR. H. G. NICOLSON RESPECTING THE FREEDOM OF THE STRAITS 1922.

³² MEMORANDUM BY MR. H. G. NICOLSON RESPECTING THE FREEDOM OF THE STRAITS 1922.

³³ MEMORANDUM BY MR. H. G. NICOLSON RESPECTING THE FREEDOM OF THE STRAITS 1922.

³⁴ MEMORANDUM BY MR. H. G. NICOLSON RESPECTING THE FREEDOM OF THE STRAITS 1922.

³⁵ KENT 2005, 176.

kerül, mint például Görögország, vagy egy csökkentett erejű és területű Törökország; vagy a szorosok nemzetközi ellenőrzés alá helyezése. Az Egyesült Államok a mandátumra tett ajánlatot visszautasította, így ez a lehetőség hamar feledésbe merült.³⁶ Végül amellettt döntöttek, hogy a szorosokat nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni, amelyhez egy nemzetközi bizottságot kell felállítani.³⁷

A britek elsődleges célja tehát az volt, hogy a szorosokon való szabad áthaladást biztosítsák; ugyanakkor ehhez arra is szükség volt, hogy a Boszporusz és a Dardanellák európai, illetve ázsiai partvidékét demilitarizált övezetté nyilvánítsák. Emellett jelentős szerepet játszott két sziget, Imbros, valamint Tenedos szigetei, amelyek rendkívül fontos stratégiai pozíciót foglalnak el: közvetlenül a szorosok bejáratánál találhatók. A háború során ezt a két szigetet a britek elfoglalták, majd a háborút követően görög fennhatóság alá kívánták helyezni őket.³⁸ A rendezések során azonban úgy határoztak, hogy mind a szorosok partvidékét, mind a két szigetet demilitarizált övezetté kell nyilvánítani.³⁹

A britek kezdettől fogva tisztában voltak azzal is, hogy nem hozhatnak végső döntést a Közel-Kelet jövőjét illetően mindaddig, amíg Konstantinápoly helyzetét nem rendezték, így erről az összes, a térséget érintő konferencián hosszadalmasan tárgyaltak. A politikai vezetés köreiben több ellentmondó vélemény alakult ki arról, hogyan is lehetne rendezni a város helyzetét, amely a Boszporusz és a Dardanellák miatt vált kiemelkedően fontossá.⁴⁰ Lord Granville, az athéni brit nagykövetség már 1921 augusztusában jelezte Lord Curzonnak írt levelében, hogy Konstantinápolynak a helyzetét minél hamarabb rendezni kell, és azt lehetőleg egy erős hatalom kezébe kellene adni, hogy amikor (nem pedig ha!) Oroszország újra életre kel, és ismét meg akarja szerezni a várost és a szorosokat, akkor ellen tudjon neki állni.⁴¹

Felmerült azonban a kérdés, hogy amennyiben a város nem marad török kézen, akkor mely állam fennhatósága alá kerüljön. Elsőként annak Görögországhoz csatolása merült fel lehetőségként, a görögök azonban nem tartottak igényt Konstantinápolyra – az feltehetően túl „nagy falat” lett volna számukra.⁴² Miután ezt a lehetőséget kénytelenek voltak elvetni, a britek számára az vált elsődlegessé, hogy egyetlen európai nagyhatalom se gyakoroljon kizárólagos hatalmat a város felett. Ugyanakkor tudták, hogy nem adhatják egy gyenge hatalom kezébe sem, mert az nem lenne képes megvédeni Oroszországgal szemben. Lehetséges megoldásként Konstantinápoly esetében is felmerült az Egyesült Államok szerepvállalása, amely mandátumterületként

³⁶ MEDLICOTT 1940, 49–50.

³⁷ MACFIE 1975, 394.

³⁸ GOLDSTEIN 1989, 346.

³⁹ MINUTES OF THE FIFTH MEETING OF FOREIGN MINISTERS AT THE QUAI D'ORSAY 1922.

⁴⁰ MACFIE 1975, 391.

⁴¹ LORD GRANVILLE 1921.

⁴² GOLDSTEIN 1989, 346.

kezelhetné a várost, és így ellenőrizhetné azt.⁴³ A britek azonban ezt sem támogatták szívesen, mert ezzel az amerikaiak egy erős bázist építhetnének ki flottájuknak a mediterrán térségben, ami Nagy-Britannia számára kedvezőtlen lehet.⁴⁴ Emellett feltételezhető, hogy az Egyesült Államok a szorosok felügyeletének elutasítása után Konstantinápoly mandátumát sem vállalta volna magára.

Végül úgy döntöttek a szultán a helyén maradhat: Isztambult egy meggyengített, de Nagy-Britanniával szövetséges Törökország kezében hagyják. Ezt követően nem is merült fel komolyan a törökök kiutasítása a városból, bár a sèvres-i békében egy ponton utaltak erre a lehetőségre, elrettentés céljából.⁴⁵

Palesztina

Palesztina helyzetének rendezése szintén rendkívül bonyolult kérdés volt, hiszen ezt a területet nem csak a franciáknak, de az araboknak és a zsidóknak is odaígérték a háború során – most mégis maguknak akarták megtartani a britek. A háború alatt ugyanis úgy határoztak, hogy annak stratégiai jelentősége indokoltá teszi a terület brit mandátummá alakítását: Palesztinát az Egyiptomhoz és a Szuezi-csatornához vezető kapunak tekintették. Franciaországgal ebben a kérdésben is viszonylag könnyedén megegyeztek – az 1920 áprilisában, San Remóban rendezett konferencián biztosították a kizárólagos brit fennhatóságot Palesztinában.⁴⁶

A fő problémát az úgynevezett Hussein-McMahon levelezés jelentette, amelyben a kairói brit vezetés (azaz Sir Henry McMahon) ígéretet tett az arabok számára egy önálló arab állam létrehozására.⁴⁷ Ez önmagában nem lett volna probléma, a konfliktus forrása az volt, hogy vajon ehhez a független államhoz hozzátartozik-e Palesztina területe, vagy sem.⁴⁸ McMahon a levelezésben biztosította Hussein Ibn Alit arról, hogy a britek nem kötnek olyan békét, amelynek az arabok függetlensége és a német, valamint a török fennhatóság alóli felszabadulása nem képezi részét. Ez a briteknek azért állhatott érdekében, mert tudták, hogy ez a független arab állam előbb vagy utóbb egy európai ország segítségét és védelmét fogja igényelni, és ez jó lehetőséget biztosíthat Nagy-Britanniának, hogy újabb területen szerezzen befolyást a térségben.⁴⁹ Ugyanakkor tisztában voltak Palesztina stratégiai fontosságával, a Mezopotámiával való kapcsolata, valamint az Egyiptomhoz való közelsége

⁴³ BUSCH 1976, 79.

⁴⁴ MACFIE 1975, 393.

⁴⁵ MACFIE 1975, 400.

⁴⁶ KENT 2005, 178.

⁴⁷ A levelezés 1915 és 1916 során zajlott Hussein Ibn Ali mekkai vallási vezető, illetve Sir Henry McMahon kairói brit nagykövet között. A levelezés igen jelentős része foglalkozott Palesztina kérdésével (THE MCMAHON CORRESPONDENCE 1939).

⁴⁸ KLIEMAN 1968, 243.

⁴⁹ FRIEDMAN 1970, 86–87.

miatt, így azt semmiképpen nem akarták átengedni az araboknak.⁵⁰ A britek végül ebből a konfliktusból is győztesen kerültek ki: a levelezést ugyanis nem tekintették nemzetközi jogi értelemben kötelezőnek magukra nézve, csak egy kiindulási alapnak a háború utáni rendezéshez, így az, hogy abban mi állt Palesztina sorsát illetően, a továbbiakban nem számított.⁵¹

Palesztina helyzetét ugyanakkor még egy tényező bonyolította: erre a területre nézve a britek a zsidóknak is ígéretet tettek 1917-ben, az ún. Balfour-nyilatkozattal.⁵² Ez a nyilatkozat, amely Lord Balfour brit külügyminisztertől származott, deklarálta, hogy a brit kormány „*támogatja egy Zsidó Nemzeti Otthon létrehozását Palesztinában.*”⁵³ Ennek megvalósítása érdekében Palesztina mindenképpen brit mandátummá kellett, hogy váljon, a terület nem kerülhetett „idegen” hatalom birtokába. Amennyiben pedig a terület brit mandátummá válik, Nagy-Britannia elősegítheti a zsidók bevándorlását a térségbe, ugyanakkor ellenőrizheti Palesztina külpolitikáját, felhasználhatja útjait, vasútjait és kikötőit, így az számára rendkívül előnyös lenne.⁵⁴ Végül Palesztina valóban brit mandátummá vált, és – bár az angolok egyre inkább belebonyolódtak abba, hogy morális értelemben igazságot akartak szolgáltatni mind a zsidóknak, mind az araboknak (akik folyamatosan tiltakoztak a Balfour-nyilatkozat megvalósítása ellen)⁵⁵ – ha nem is az első világháborút követő években, de a második világháború utáni időszakra sikerült megvalósítaniuk tervüket: 1948-ban megszületett Izrael állam, a korábbi palesztin területeken.

India szerepe

Végül, de nem utolsó sorban a brit külpolitika alakítását megnehezítette, hogy a domíniumok, valamint India szerepe felértékelődött az első világháború során, és ettől kezdve nekik is beleszólásuk volt a döntéshozatalba.⁵⁶ Előbbieknek valójában nem fűződött túl sok érdekük a Közel-Kelet sorsának alakulásához, India, és az indiai brit vezetés azonban kifejezetten érdekelt volt a térségben, így folyamatos tájékoztatást kívánt, és véleményét minden esetben figyelembe kellett venni a döntéshozatal során. Az indiai brit kormány akkori vezetője, Lord Montagu 1921. április 18-án egy, a brit Külügyminisztériumhoz intézett memorandumában össze is foglalta, hogy mi az indiai vezetés véleménye a sèvres-i békéről, illetve annak esetleges módosításáról.⁵⁷

Az indiai vezetés legnagyobb problémája az ország területén élő muszlimok magas száma volt: tartottak attól, hogy amennyiben az Oszmán Birodalom

⁵⁰ FRIEDMAN 1970, 110.

⁵¹ SILVERA 2000, 185.

⁵² MEDLICOTT 1940, 48.

⁵³ A CHURCHILL-FÉLE FEHÉR KÖNYV.

⁵⁴ A PALESZTINAI BRIT NÉPSZÖVETSÉGI MANDÁTUM.

⁵⁵ GIL-HAR 1993, 698.

⁵⁶ GREAT BRITAIN'S IMPERIAL PROBLEMS 1924, 465.

⁵⁷ MEMORANDUM RESPECTING MODIFICATIONS IN THE TREATY OF SÉVRES PROPOSED BY MR. MONTAGU 1921.

helyzetét nem sikerül mihamarabb rendezni, az indiai muszlimok túl empatikusak lesznek a birodalom területén élő társaikkal; illetve esetlegesen csatlakoznak az Indiában lázongó hindukhoz, ami akár az ország brit vezetését is megdönthette volna.⁵⁸ Éppen ezért nehézséget okozott többek között a szultánkalifa és ezzel együtt Konstantinápoly helyzetének a rendezése, hiszen a város közel 400 éve a kalifátus székhelye volt: ha ettől megfosztják, az nyugtalanságot okozhat a muszlimok körében, akik egyébként igen nagy számban voltak jelen a brit birodalom többi területén is.⁵⁹ Ugyanakkor Sir Arthur Hirtzel, az indiai kormány egy tisztségviselője úgy fogalmazott, hogy „*ha elismerjük, hogy az indiai muszlimok befolyásolhatják a brit kormány európai politikáját, azzal egy nagyon kínos precedenst teremtenénk*”.⁶⁰ Márpedig Konstantinápoly és a szorosok helyzetét elsősorban európai kérdésnek tekintették. Természetesen a londoni vezetés számára is fontos volt az Indiába vezető út megőrzése, ezt megszállottan igyekeztek megtartani, és megakadályozni, hogy bármely európai hatalom olyan területekhez jusson, amely ezt az útvonalat veszélyeztetheti – így India, ha közvetetten is, de befolyásolni tudta a szorosok helyzetének alakulását.⁶¹

A britek úgy vélték, hogy birodalmuk nagysága három dologtól függ: a vizeken őrzött felsőbbrendűségüktől, a kereskedelmi kapcsolataiktól, és a stratégiai pozícióiktól, melyek közül a legfontosabbnak Indiát tekintették. Létfontosságú volt számukra az Indiával való kapcsolattartás, ehhez pedig a Perzsa-öböl feletti fennhatóság birtoklása elengedhetetlen volt.⁶² A Perzsa-öbölbeli brit érdekek pedig megkívánták, hogy Perzsia területének is különleges figyelmet szenteljenek – felmerült, hogy Perzsiát is mandátumterületté kellene nyilvánítani. Ezt azonban a brit vezetés egy része nem támogatta, mert úgy gondolták, az túl sok embert és pénzt igényel, amit nem érné meg befektetni; illetve ha a békekonferencia elé vitték volna az ügyet, nem lehettek biztosak abban, hogy a briteknek ítélik meg a mandátumot, így ezzel teljesen elveszíthették volna befolyásukat Perzsia felett. Ehelyett végül megelégedtek azzal, hogy Perzsia integrását és függetlenségét igyekeztek biztosítani.⁶³

Összegzés – Háborús célok megvalósítása

Nagy-Britannia az első világháborút lezáró békekonferenciát követő tíz évre úgy tekintett, mint a győzelmének kiaknázását biztosító évtizedre. A britek, bár a törökökkel való békekötést sokáig halogatták, rendkívül precízek voltak a keleti kérdés rendezésekor: nem véletlenül dominálták azt mindvégig. Végül – bár a békekötést nem kevés tényező bonyolította – olyannyira jól felkészültek

⁵⁸ BUSCH 1976, 78.

⁵⁹ GOLDSTEIN 1987, 430.

⁶⁰ Idézi: GOLDSTEIN 1987, 430.

⁶¹ GOLDSTEIN 1987, 421.

⁶² KENT 2005, 165–166.

⁶³ BUSCH 1976, 132.

bizonyultak, hogy szinte minden céljukat sikerült elérniük, és minden területet megnyertek, amit a maguk számára akartak biztosítani.⁶⁴

Az Oszmán Birodalom 1914-es hadba lépésével jelentősen bővültek a brit háborús célok, és az idő előrehaladtával egyre több területet soroltak a brit érdekszférához. Ekkorra a brit vezetés lemondott arról, hogy megőrizze „Európa beteg emberének” integritását, és az vált az elsődleges céllá, hogy a felbomlását követő osztozkodás során minél nagyobb és értékesebb területet szerezzen meg a korona számára. A területszerzések során az esetek többségében elsősorban gazdasági, kereskedelmi és geopolitikai érdekek domináltak, a Brit Birodalom keleti területeivel, azon belül is az Indiával és Közép-Ázsiával való összeköttetés biztosítása került előtérbe. Az Indiához vezető út biztosítása során pedig felügyeletet kívántak gyakorolni a tengeri átjárók, a Fekete-tenger szorosai, a Szuezi-csatorna és a Perzsa-öböl, valamint az ezeket övező szárazföldi területek felett.

Fontos volt természetesen a britek számára, hogy a térségben más nagyhatalom ne gyakorolhassa hatalmát – így elsődlegesen az orosz befolyást akarták visszaszorítani a Közel-Keleten. Oroszország hatalmának gyengítése érdekében mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy a szorosok, valamint Konstantinápoly városa a kezükbe kerüljön, ezért az Oszmán Birodalom korábbi fővárosát meghagyták török kézen, míg a szorosokat először nemzetközi ellenőrzés, majd 1936-ban a montreux-i egyezményrel ismét török fennhatóság alá helyezték – így ez a térség a továbbiakban nem jelentett konfliktusforrást.

Érdekeiknek a gyakorlatban való érvényesítése azonban láthatóan közel sem volt egyszerű feladat, hiszen a győztes hatalmak, szövetségeseik és a domíniumok véleményét is figyelembe kellett venni. Továbbá Törökország sem mondott le könnyedén a volt Oszmán Birodalom egyes területeiről (a török törzsterületekről), és azokért hajlandó és képes is volt háborút vívni. Végül a második, 1923. július 24-én Lausanne-ban kötött békeszerződéssel tudták lezárni a Közel-Kelet helyzetének rendezését, ami szinte teljes egészében érvényt szerzett a brit követeléseknek.

Érdemes azonban megfigyelni, hogy a 20. század második felében, illetve a 21. században a legtöbb közel-keleti konfliktus éppen azokat a területeket érintette, amelyek London számára a legfontosabbak voltak a rendezés során: a békeszerződést követően brit mandátummá váló Mezopotámia és vele együtt Moszul, valamint Palesztina. Ezek a területek, amelyek Nagy-Britannia számára oly fontosak voltak gazdasági és stratégiai érdekeik miatt, azaz a mai Irak, Irán, illetve az akkor francia fennhatóság alatt álló Szíria, később pedig Izrael, illetve Libanon lesznek azok az államok, amelyek mind a mai napig komoly konfliktusforrást jelentenek.

A britek által létrehozott Irak területe már 1935-től kezdve folyamatosan helyi villongások és háborúk színhelye, a 20. század során többször vívott háborút szomszédaival, és a nyugati nagyhatalmakkal is – a térségben

⁶⁴ GOLDSTEIN 1987, 434.

gyakorlatilag a mai napig háború dúl. Irán, azaz Perzsia, amelynek a britek szintén kiemelt jelentőséget tulajdonítottak, csakugyan több háborús konfliktus szereplője volt az elmúlt évszázadban, háborúzott többek között közel tíz éven keresztül a szomszédos Irakkal is, valamint katonailag és pénzügyileg támogatja a térség síita erőit. A Szíriában 2014 óta dúló polgárháború szintén nem az első fegyveres konfliktus az ország területén. A mindhárom állam (továbbá Törökország) területét érintő kurd autonómia és a kurdok helyzete már gyakorlatilag száz éve rendezetlen kérdés. Megállapítható továbbá, hogy a 20. század legkomolyabb és rendkívül véres konfliktusához a Közel-Keleten az arabok (palesztinok), valamint a zsidó állam, Izrael ellentéte vezetett, amely szintén korábbi brit mandátumterületeket érint, sőt Izrael állam a britek közbenjárása nélkül feltehetően nem, vagy nem az ismert formában és helyen született volna meg.

Források

A CHURCHILL-FÉLE FEHÉR KÖNYV = A Churchill-féle Fehér Könyv. Winston Churchill brit gyarmatügyi miniszter nyilatkozata kormánya palesztinai politikájáról. 1922. június In: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest 2006, 96–99.

A PALESZTINAI BRIT NÉPSZÖVETSÉGI MANDÁTUM = A palesztinai brit népszövetségi mandátum In: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest 2006, 100–104.

HANKEY'S LETTER TO BALFOUR 1918 = Hankey's letter to Balfour, August 1, 1918, Secret, CAB 21/119

LORD GRANVILLE 1921 = Lord Granville (Athens) to the Marquess Curzon of Kedleston (Received Sept. 5). Athens, August 22, 1921. E10030/143/44 In: *Documents on British Foreign Policy, First Series, Volume 17*.

MEMORANDUM BY MR. H. G. NICOLSON RESPECTING THE FREEDOM OF THE STRAITS 1922 = Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits. Foreign Office, November 15, 1922. E 13027/27/44 In: *Documents on British Foreign Policy, First Series, Volume 18*.

MEMORANDUM BY MR. OSBORNE AND MR. NICOLSON ON THE GRAECO-TURKISH CONFERENCE 1921 = Memorandum by Mr. Osborne and Mr. Nicolson on the Graeco-Turkish Conference. Foreign Office, February 17, 1921. C 3401/20/19. *Documents on British Foreign Policy, First Series, Volume 17*.

MEMORANDUM RESPECTING MODIFICATIONS IN THE TREATY OF SÉVRES
PROPOSED BY MR. MONTAGU 1921 = Memorandum respecting Modifications
in the Treaty of Sévres proposed by Mr. Montagu. Foreign Office, April 18,
1921. E 4723/1/44 In: *Documents on British Foreign Policy, First Series,*
Volume 17.

MINUTES OF THE FIFTH MEETING OF FOREIGN MINISTERS AT THE QUAI D'ORSAY
1922 = Minutes of the Fifth Meeting of Foreign Ministers at the Quai d'Orsay
at 3 p.m., March 24, 1922 (Received at the Foreign Office, April 3) E
3507/5/44 In: *Documents on British Foreign Policy, First Series, Volume 17.*

Irodalom

BECK 1981 = Beck, Peter J.: 'A Tedious and Perilous Controversy': Britain and
the Settlement of the Mosul Dispute 1918-1926. *Middle Eastern Studies* Vol.
17 No. 2 (1981) 256–276.

BUSCH 1976 = Busch, Briton Cooper: *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier
in West Asia, 1918-1923.* New York : State University of New York Press,
1976.

FITZGERALD 1994 = Fitzgerald, E. Peter: France's Middle Eastern Ambitions,
the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul 1915-1918. *The
Journal of Modern History.* Vol. 66 No. 4 (1994) 697–725.

FONTANA 2010 = Fontana, Guiditta: Creating Nations, Establishing States:
Ethno-Religious Heterogeneity and the British Creation of Iraq in 1919-1923.
Middle Eastern Studies Vol. 46 No. 1 (2010) 1–16.

FRIEDMAN 1970 = Friedman, Isaiah: The McMahon-Hussein Correspondence
and the Question of Palestine. *Journal of Contemporary History* Vol. 5 No.
2 (1970) 83–122.

GIL-HAR 1993 = Gil-Har, Yitzhak: British Commitments to the Arabs and Their
Application to the Palestine – Trans-Jordan Boundary: The Issue of the
Semakh Triangle. *Middle Eastern Studies* Vol. 29 No. 4 (1993) 690–701.

GOLDSTEIN 1987 = Goldstein, Erik: British Peace Aims and the Eastern
Question: The Political Intelligence Department and the Eastern Committee,
1918. *Middle Eastern Studies* Vol. 23 No. 4 (1987) 419–436.

GOLDSTEIN 1989 = Goldstein, Erik: Great Britain and Greater Greece 1917-
1920. *The Historical Journal* Vol. 32 No. 2 (1989) 339–356.

GREAT BRITAIN'S IMPERIAL PROBLEMS 1924 = Great Britain's Imperial
Problems. *Advocate of Peace through Justice* Vol 86. No. 8 (1924) 464–466.

- KENT 2005 = Kent, Marian: Great Britain and the End of the Ottoman Empire, 1900-23. In: Kent, Marian (ed.): *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. London : Frank Cass, 2005, 165–199.
- KLIEMAN 1968 = Klieman, Aaron S.: Britain's War Aims in the Middle East in 1915. *Journal of Contemporary History* Vol. 3 No. 3 (1968) 237–251.
- MACFIE 1975 = Macfie, A. L.: The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918 – January 1920. *The Historical Journal* Vol. 18 No. 2 (1975) 391–400.
- MEDLICOTT 1940 = Medlicott, W. N.: *British Foreign Policy since Versailles*. London : Methuen, 1940.
- MEJCHER 1972 = Mejcher, Helmut: Oil and British Policy towards Mesopotamia 1914–1918. *Middle Eastern Studie*. Vol. 8 No. 3 (1972) 377–391.
- MEJCHER 1973 = Mejcher, Helmut: British Middle East Policy 1917–21: The Inter-Departmental Level. *Journal of Contemporary History* Vol. 8 No. 4 (1973) 81–101.
- RENTON 2007 = Renton, James: Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Invention of the Middle East, 1917–1918. *The Historical Journal* Vol. 50 No. 3 (2007) 645–667.
- ROTHWELL 1970 = Rothwell, V. H.: Mesopotamia in British War Aims 1914–1918. *The Historical Journal* Vol. 13 No. 2 (1970) 273–294.
- SILVERA 2000 = Silvera, Alain: The Classical Eastern Question: Review Article. *Middle Eastern Studies* Vol. 36 No. 4 (2000) 179–188.
- THE FAILURE AT LAUSANNE 1923 = The Failure at Lausanne. *Advocate of Peace through Justice* Vol. 85 No. 2 (1923) 71–72.
- THE MCMAHON CORRESPONDENCE 1939 = The McMahon Correspondence of 1915-16. *Bulletin of International News* Vol. 16 No. 5 (1939) 6–13.

Great Britain's Strategic Interests in the Middle East, 1918–1923

TÍMEA VARGA

In my paper I have been dealing with the interests and politics regarding the Middle East, of one of the most decisive great powers of the 20th century, the leader of an empire: Great Britain. My paper is concerned with the era between the end of the First World War and the Peace Treaty of Lausanne (1918–1923) which was a quite crucial time for the region. I was doing a research on what strategic and economic interests did Britain have in the region; how did London manage to enforce its interests and what were the long term effects of these on the Middle East. In my essay I put emphasis on the question of the Straits and Constantinople, as well as the problem of the British mandates, Mesopotamia and Palestine. During my research I came to the conclusion that the interests of Great Britain and their enforcement contributed to the evolution and further development of several conflicts of the Middle East that still exist in the 21st century.